

ПРЕДГОВОР

Историја пројекта

Вишедеценијски пројекат израде Српске ретроспективне библиографије књига 1868-1944 (1954-2008)¹ изнедрио је 20 томова библиографске грађе са 100854 јединице, описане de visu у више од стотину домаћих и страних библиотека. Питање реализације ретроспективне библиографије покренуто је непосредно по завршетку Другог светског рата, у атмосфери општег полета који је захватио све народе тадашње Југославије, са иницијалном идејом састављања југословенске ретроспективне библиографије. По свим републикама формиране су комисије са задатком припремања темеља за састављање републичких (националних) библиографија које би се спојиле у једну заједничку југословенску. Тако је 1954. формирана и *Републичка комисија за израду Српске ретроспективне библиографије*,² која је имала задатак да утврди принцип рада, периодизацију грађе,³ припреми правила за библиографску обраду књига и одреди критеријуме за одређивање опсега српске националне библиографије.⁴ Заједнички пројекат је одмах наишао на непремостиве препреке, како на идејном тако и на организационом нивоу. Одлука неких република да наставе рад на својим националним библиографијама које су већ биле у току (хрватска и словеначка), довела је до пролонгирања идеје о заједничкој библиографији. Дефинисање даљих корака и утврђивање приоритета њене израде уследило је већ почетком 1955. организовањем серије састанака свих југословенских комисија које су се бавиле овим проблемом. Поново је истакнута нужност југословенске библиографије, оправдана политичким мотивима⁵ и аргументом рационализације. Ове одлуке, међутим, нису битно утицале на ток израде других националних библиографија, али јесу на усаглашавање правила библиографске обраде и на ограничавање критеријума српске ретроспективне библиографије. На својим седницама српска комисија расправљала је о два различита начина њене израде. Идеја о заједничкој библиографији није се напуштала, чак се тражило и доношење одлуке „по државној линији“,⁶ апеловало се и даље на стварање споразума свих републичких комисија. Слична гледишта имале су и комисије у Сарајеву, Скопљу и Цетињу које су тесно сарађивале са комисијом у Београду.⁷

¹ Опис пројекта налази се у првом тому. Види: Миодраг Живанов, „Предговор“, у *Српска библиографија : књиге 1868-1944*. Том 1 (Београд : Народна библиотека Србије, 1989), XIII-XXI. Он представља, у ствари, последњи део целокупног пројекта Српске ретроспективне библиографије, који је хронолошки подељен на следеће периоде: 1. XV-XVII век, 2. XVIII век, 3. 1801-1867, 4. 1868-1944.

² *Zapisnik prve sednice Komisije za izradu retrospektivne srpske bibliografije, održane 20 jula 1954 godine u prostorijama Narodne biblioteke u Beogradu* (архива НБС).

³ *Zapisnik druge sednice Komisije za izradu retrospektivne srpske bibliografije, održane 3 septembra 1954 u prostorijama Narodne biblioteke u Beogradu* (архива НБС).

⁴ *Pravilnik o radu Komisije za izradu Srpske retrospektivne bibliografije i o organizaciji rada na ovoj bibliografiji* (архива НБС).

⁵ „Том приликом је истакнуто да Југославија, као заједница равноправних народа блиских по језику и култури, треба да има и заједничку библиографију, тако се у њој не губи ништа од онога што је поједини народ допринео тој заједници. За такву библиографију говоре и тенденције нашег даљег развитака, док постоји опасност да би националне библиографије могле да буду елемент разједињавања и подгревања разних национализама.“ Живанов, „Предговор“, XVIII.

⁶ *Zapisnik VIII sednice Komisije za izradu retrospektivne srpske bibliografije, održane 23 juna 1955 godine u Narodnoj biblioteci u Beogradu* (архива НБС).

⁷ *Извештај о досадашњем раду Комисије за израду Српске ретроспективне библиографије при Народној библиотеци у Београду* (архива НБС).

Када је Комисија 1960. године укинута, све њене задатке преузело је новоосновано Библиографско одељење Народне библиотеке Србије. Исте године Народна скупштина НР Србије донела је и први закон о библиотекама, где се у члану 39. та дужност поверава Народној библиотеци.⁸ Као носилац пројекта, она 1969. предлаже организовање научног скупа, који ће се бавити „решавањем проблема израде и издавања српске ретроспективне библиографије и усаглашавања критеријума за утврђивање опсега са ретроспективним библиографијама које се раде у другим републикама“.⁹ На основу тога је, на седници Савета Народне библиотеке 1970. године, усвојен шири, комбиновани територијално-национални критеријум, јер је закључено да би једино у таквом опсегу Српска ретроспективна библиографија могла обухватити „све српске књиге без обзира где су штампане“¹⁰. Од тада се израда библиографије интензивира, па осим примене измењених и проширених критеријума, бива проширен и опсег фондова библиотека за истраживање. Када је коначно дошао тренутак да се почне са редиговањем сакупљене грађе и припремом за штампу, Народна библиотека је 1975. донела *Предлог концепције о издавању Српске ретроспективне библиографије*, где је сумиран претходни рад и анализирани смернице које треба следити.¹¹ Приређивачи после тога отпочињу завршну редакцију сакупљене грађе, која се успут непрестано допуњавала новим јединицама пристиглим као принове и позајмицама из других библиотека, како би се попуниле празнине настале због ранијих уско дефинисаних критеријума. Године 1988, непосредно пре штампања првог тома, конституисан је Уређивачки одбор¹² на челу са академиком Радованом Самарџићем, који је размотрио услове за издавање и штампу библиографије. Прихваћена је концепција и коначан назив, број регистара, тираж и рецензенти. Договорено је да одредница буде латинична, распоред грађе абecedни, јер је рад на библиографији првобитно започет по правилима прилагођеним идеји југословенске библиографије, те није било начина да се, због обима грађе, она накнадно промене, осим што је одлучено да библиографске напомене буду ћириличне. Целокупна Српска библиографија књига 1868-1944. године објављена је између 1989. и 2008. године.

По речима главног редактора ове обимне грађе Миодрага Живанова, претражено је преко 10 милиона каталожних листића и библиографских јединица само у штампаним изворима, што је био и најтежи део посла. „Јасно је да он није, нити је могао бити, до краја завршен и да ће баш због историјских услова у којима је наша књига настајала и њене неповољне судбине бити неопходно да се још много труда и времена уложи како би се открило и библиографски обрадио све што се у нашој земљи, а и ван ње сачувало“.¹³ Као највећа до сада објављена Српска ретроспективна библиографија, она представља јединствену културну појаву која сведочи, пре свега, о времену на које се односи, а потом и о времену у коме је настајала и објављивана.

Потреба за допунама ове библиографије настала је тако из два разлога: први је, разумљиво, непрестано проналажење публикација незабележених у време прикупљања и каснијег објављивања грађе, а други је ревидирање критеријума, као основни проблем који је било неопходно решити.

⁸ „Закон о библиотекама“, у *Службени гласник НРС*, 48 (26. новембар 1960), 768.

⁹ Миодраг Живанов, „Библиографски рад у Народној библиотеци Србије“, у *Годишњак Народне библиотеке Србије*, 1979, 287-288.

¹⁰ Живанов, „Предговор“, XIX.

¹¹ „Свесни огромног значаја и несагледивих последица које може да проузрокује овакво капитално дело, и осећајући тежину одговорности како са идеолошко-политичког тако и културно-историјског аспекта, радници на изради ове библиографије и Народна библиотека у целини, сматрају неопходним да се претходно још једном размотре и друштвено шире дефинишу основне поставке концепције издавања библиографије“. Види: *Предлог концепције о издавању Српске ретроспективне библиографије*, Београд: Народна библиотека, 1975, стр. 25. (Интерна публикација).

¹² *Записник са првог састанка Уређивачког одбора Ретроспективне библиографије, одржаног 29. 1. 1988. године у 17 сати, у Народној библиотеци Србије у Београду* (архива НБС).

¹³ Живанов, „Предговор“, XX.

Преглед критеријума

Одлуку о раду на ретроспективним библиографијама у послератној Југославији пратиле су теоретске расправе. Међународни Варшавски конгрес библиографа 1957. показао је да проблеми око дефинисања оквира једне националне библиографије подједнако погађају и остале европске народе.¹⁴ Опште прихваћени основни елементи критеријума – језик, територија, нација – одговарали су главним питањима које је требало дефинисати и у случају српске националне библиографије: питању историјата и статуса српског језика, историјског континуитета државних граница Србије и начину утврђивања националног порекла и опредељења аутора. Међутим, због владајуће политичке атмосфере, Комисија за израду Српске библиографије (1954) одлучује се за *територијални критеријум*, којим би се обухватиле само књиге објављене на подручју тадашње Народне републике Србије. Он је касније делимично проширен националним критеријумом, који би подразумевао и књиге аутора српског порекла штампане ван граница Југославије, као и све књиге на српскохрватском језику објављене ван граница Југославије, без обзира на националност. Уочљива су два озбиљна недостатка ове концепције. На овај начин у српску библиографију не улазе српски аутори из осталих југословенских република, што је правдано идејом израде заједничке југословенске библиографије, јер би сви они били на тај начин укључени у библиографије које би се радиле у другим републичким центрима. Осим тога, остало је недоречено и питање српскохрватског језика, чији историјски статус у том тренутку није био дефинисан, због чега је језички критеријум било немогуће прецизно спровести. Стога је избор грађе за српску библиографију био врло опрезан и, у крајњој линији, конфузан. Мерила су ипак проширена одлуком о укључивању корпуса књига српских издавача штампаних ван територије Србије, у другим републикама, као што су издања Српске академије наука и Српске књижевне задруге, затим сва издања Народног дела штампана у Загребу, као и српска издања штампана у штампарији „Ново доба“ из Вуковара. Следећи корак начињен је 1970. када је, одлуком Савета Народне библиотеке, усвојен *комбиновани територијално-национални критеријум*, чиме су у српску националну библиографију уврштене и књиге штампане на „српскохрватском“ језику у другим републикама, уколико су намењене Србима, или је аутор српског порекла, али и оне књиге српских аутора објављене ван граница Србије, без обзира на језик¹⁵. Овим је требало да буде обухваћено све оно што је претходно, због сужених критеријума, изостављено. Колико је у томе ипак било колебања и неодлучности, па и страха, показују одлуке касније донете у *Концепцији о издавању српске ретроспективне библиографије* (1975), које сведоче да идеја о југословенској библиографији још увек није била замрла, јер се предлаже „да би се могло потражити решење и у издавању грађе за ретроспективну библиографију без строго дефинисаних критеријума и утврђивања опсега. Овакво издање, практично без посебних претензија, могло би се прихватити као крајњи излаз из једне компликоване ситуације под претпоставком да постоји чврст договор о издавању опште југословенске ретроспективне библиографије“¹⁶. Самим библиографима је било јасно да се национална библиографија не може израђивати на основу таквих нејасних, редуccionистичких мерила, у атмосфери политичког опортунизма и националне мимикрије, због чега су покушавали пронаћи извесна компромисна решења ради укључивања већег обима аутора и публикација. Међутим, било је изузетно тешко исправити почетне грешке настале због рестриктивно постављених критеријума

¹⁴ Мишљење нашег представника Савеза друштава библиотекара, Смиље Мишић, о појму националне библиографије, сведочи о јасно дефинисаним ставовима наших библиографа. „Национална ретроспективна библиографија треба да обухвати сва дела националних аутора који су својом делатношћу унапредили своју националну културу и науку, без обзира на границе државе у оквиру којих су та дела штампана, без обзира на коме су језику писана; при томе најмање игра улогу питање у којој земљи је неки аутор привремено живео“. Смиља Мишић, „Међународна конференција библиографа у Варшави и питање дефиниције појма Национална библиографија“, у *Библиотекар*, 3-4, 1957, 175-179.

¹⁵ Живанов, „Библиографски рад у Народној библиотеци Србије“, 288.

¹⁶ *Предлог концепције о издавању Српске ретроспективне библиографије*, 36.

ма.¹⁷ Њен будући изглед значајно је нарушио још један важан догађај – велики корпус обрађених јединица уступљен је 1984. за пројекат црногорске библиографије.¹⁸ И овај корак јасно показује колико се лутало у покушају одређења тачнијег обухвата српске библиографије, који је директно зависио од одређења појма националног. Историјски преглед развоја пројекта српске ретроспективне библиографије ствара непогрешив утисак да је снажан, чак и пресудан утицај имао амбивалентан политички статус Србије у тадашњој држави. Иако су сами библиографи имали интегралније погледе на опсег и изглед српске библиографије, очито је превладао прећутни став да је политички неупутно утврђивати националну припадност у вишенационалној држави попут социјалистичке Југославије. Због очигледне бојазни да би инсистирање на томе могло довести до уобичајених оптужби од стране владајућих структура, велик део српских аутора и публикација остао је ван коначног библиографског производа.

Распад заједничке државе коначно је омогућио да се ова проблематика почне преиспитивати без страха, са аспекта ширих културних интереса, при чему је био важан и барем делимичан повратак на традиционална схватања. Основни задатак нађен је у редефинисању критеријума и њиховом подробнијем рашчлањавању. Свесни да је апсолутно немогуће одредити са потпуном тачношћу националну припадност сваког појединог аутора, као и да постоји знатан број случајева припадности двома националним традицијама, српски библиографи морали су, у сарадњи са научном заједницом, начелно решити питање коначног обима српске националне библиографије. То се, заједно са актуелизацијом питања српског језика, свакако на првом месту тичало читавих заједница, које су традиционално сматране српским. Пре свега, морао се поново размотрити статус историјске Црне Горе и Црногораца, затим Срба римокатолика (пре свега Дубровчана), Срба гркокатолика, као и муслимана који су себе сматрали Србима. Сви они су из поменутих разлога мање-више систематски били искључени из српског националног корпуса, што је резултовало и њиховим одсуством из српске националне ретроспективне библиографије. Њиховим поновним укључивањем, захватањем ширих историјских простора и културних феномена, она задобија пуноћу која јој је недостајала.

За допуне је обрађено 8449 библиографских јединица, што представља нешто више од осам процената претходно објављене грађе грађе. Потпуност ове библиографије се тако, ако прихватимо процене Миодрага Живанова, попела на преко 90 процената.¹⁹

Концепција рада на допунама српске ретроспективне библиографије

Прикупљање материјала за допуне српске ретроспективне библиографије овог периода почело је у току објављивања првих томова. Немогућност да се све публикације забележе одједном, непрестано откривање нових јединица, као и преиспитивање критеријума, условили су да се, паралелно са редиговањем и објављивањем првобитно сабране грађе, сакупља и обрађује и допунска, тј. она која је требало да буде публикована у већ издатим томовима. Одмах пошто је изашао из штампе завршни, 20. том, јавно је проговорено о потреби издавања допунског, 21. тома,²⁰ за који

¹⁷ Вишегодишњи лоши резултати Библиографског одељења правдани су управо овим разлозима – „нерешеним критеријумима за утврђивање опсега ове библиографије“. Види: *Извештај о раду за 1982. годину Библиографског одељења* (архива НБС).

¹⁸ *Споразум о сарадњи на изради ретроспективних националних библиографија Србије и Црне Горе* (архива НБС, док. бр. 216/4 (6.11.1984)). Документ први пут објављен: Здравка Радуловић, „Српска ретроспективна библиографија – шта сањамо, а шта нам се догађа“, у *Српска библиографија данас : зборник радова* (Нови Сад, 2008), 97.

¹⁹ Живанов, „Предговор“, XXI.

²⁰ *Записник са седнице Уређивачког одбора за Српску библиографију : књиге 1868–1944, одржане 17. марта 2009. године у 11 часова у Народној библиотеци Србије* (архива НБС).

је материјал већ знатним делом био припремљен. На тај начин би овај део пројекта целокупне српске ретроспективне библиографије у највећој мери био окончан.

Описане промене до којих је у међувремену дошло, као и огроман технолошки напредак библиотечко-информационе делатности, нужно су се морали одразити на концепцију рада. Са једне стране, морала се прегледати штампана продукција, на првом месту националне библиографије објављене у некадашњим републикама СФРЈ, а са друге стране, масовна појава електронских извора свих врста до неслућених размера је отворила истраживачке могућности, директно утичући на квантитет информација.

Начин рада на допунама може се поделити у следеће сегменте, који уједно представљају и концепт формирања грађе:

1. Проширени критеријуми националне библиографије

Због проширења критеријума, истраживања су усмеравана ка неуралгичним тачкама српске ретроспективне библиографије, најпре ка ауторима српског порекла који су радили ван оквира садашњих граница Србије, као и ка публикацијама које, услед историјских прилика, представљају уједно и баштину националних библиографија народа бивше социјалистичке Југославије. Осим тога, помоћу електронских каталога светских библиотека вршено је истраживање српских аутора који су већ били или уопште нису уврштени у српску библиографију, а објављивали су своја дела у иностранству и писали на страним језицима. На исти начин су истраживане и српске колекције објављене у иностранству (нпр. *Jugoslav Committee in London*, *The Southern Slav library*, *Jugoslovenska biblioteka Milana Marjanovića (Antofagasta)*, *Questions balkaniques*, *Questions contemporaines*). Увршћене су публикације штампане ван Србије ћирилицом и латиницом (најчешће уџбеници југословенског карактера), вишејезични речници, закони Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије који нису раније ушли у српску библиографију, без обзира где су штампани, сепарати из часописа југословенског карактера, који су излазили упоредо у Београду и Загребу (нпр. *Нова Европа*, *Технички лист*, *Гласило Апотекарске коморе*), и публикације српских штампарија и књижара ван територије Србије: Штампарија Браће Јакшић (Бања Лука), Тискара Васе Јакшића (Глина), Српска штампарија (Госпић), Штампарија М. А. Максимовића (Госпић), Штампарија Јована Тошовића (Дубровник), Српска дубровачка штампарија (Српска дубровачка штампарија А. Пасарића), Академска књижара Ђуре Трпинца (Загреб), Главни савез српских земљорадничких задруга (Загреб), Књижара Ђорђа Ђелапа (Ђелап и Поповац) (Загреб), Књижара Зорке и Вељка Васића (Васић и Хорват, Загреб), Српска штампарија (Загреб), Штампарија Пахера и Кисића (Мостар), Штампарија М. Млађана (Нова Градишка), Српска штампарија (Осијек), Штампарија Аксентија Милошева (Петриња), Међународна књижара Г. (Ђуре) Трбојевића (Ријека), Књижарница и папирница Михајла Милановића (Сарајево), Штампарија „Обод“ Ј. Карића (Сарајево), Штампарија Ристе Ј. Савића и др. (Сарајево), Штампарија Јована Петровића (Тузла), Штампарија Ристе Секулића (Тузла), Српска штампарија Душана Б. Поповића (Чикаго). У овај том су уврштена и издања различитих српских и југословенских друштава, удружења и лига, која су деловала у иностранству²¹ (нпр. *Yougoslav Comittee in London*, *Serbian Red Cross Society in Great Britain London*, *Kosovo Committee London*). Посебно питање представљале су југословенске публикације, тј. оне које су у међуратној Југославији издала многа друштва, организације и стручна тела на српском/српскохрватском језику. Један број њих имале су упоредна ћирилична и латинична издања, од којих су уврштана само ћирилична.

²¹ Вера Црљић, „Српска библиографија књиге 1868-1944 (Рад на допунама – 21. том)“, у *Српска национална библиографија : зборник радова* (Београд, 2014), 47.

2. Провера минуса у фондовима националних библиотека Србије

Редовним праћењем старијих издања пристиглих поклоном, куповином и разменом у Народну библиотеку Србије, идентификован је одређен број публикација дотад незабележених у ретроспективној библиографији. Интензитет овог процеса, чија је сврха реконституција фонда Народне библиотеке након страдања 1941, зависио је од њене набавне политике. Национална библиографија је при том послужила као један од примарних извора података за реконституцију, а набављање нових публикација пружило је могућност употпуњавања националне библиографије.²² Велики део допунских јединица нађен је и у другој српској националној библиотеци, Библиотеци Матице српске, која се такође бави систематским попуњавањем своје збирке, што је резултовало појавом већег броја дотад непознатих публикација. Ту је велику помоћ пружило узајамни електронски каталог мреже српских библиотека, који се показао веома значајним за добијање корисних и поузданих информација о књигама.

3. Проширење истраживања фондова других библиотека и модификација начела описа *de visu*

Уништен књижни фонд Народне библиотеке, као и ограничен број библиотека истражених на почетку пројекта, проузроковали су недовољну систематичност пописивања публикација за ретроспективну библиографију. Један од разлога био је и веома мали број стручних сарадника на пројекту, али и редуковани критеријуми националне библиографије, који су онемогућили детаљно истраживање фондова републичких библиотечких центара. Иако је током рада на пројекту сукцесивно повећаван обим фондова, при чему је на крају обухваћено преко стотину библиотека, како домаћих, тако и страних, показало се да је то није било довољно да се систематски истражи српска књига. Пошто материјална ситуација није дозвољавала да се ти недостаци отклоне радом у самим библиотекама, искориштено је уместо тога све веће присуство електронских каталога библиотека у окружењу, а нарочито оних у Европи, чијим је претраживањем пронађен велики део непознатих публикација, што је било од непроцењивог значаја за даље употпуњавање корпуса српске националне библиографије. На тај начин је троструко повећан број библиотека уврштених у истраживање. Ипак, претходно је морало бити релативизовано освештано начело библиографског описа *de visu*. Немогућност физичког контакта са књигом би, у претходном периоду, уједно значило и одсуство публикације из коначног библиографског производа. Ситуација која је, међутим, настала због масовне појаве електронских извора и дотад неслућених могућности које су они пружили, условила је да се корист од библиографских информација добијених на овај начин ипак претпостави очувању принципијелности по сваку цену. Зато је начело описа *de visu* у оваквим околностима оправдано модификовано, при чему су библиографи дали пуно поверење стручности својих колега широм света који стоје иза библиографских описа објављених у овим врстама каталога.

4. Преузимање публикација из секундарних извора

Из сличних разлога прихваћено је као легитимно и преузимање библиографских јединица из секундарних извора, на првом месту штампаних националних и завичајних библиографија. На тај начин је прикупљен велики део грађе изостављене у првих 20 томова српске библиографије због редукованих критеријума и идеје заједничке библиографије.

²² Ова проблематика директно је повезана са стањем фондова наших библиотека. Збирке многих библиотека уништене су у ратном, али и послератном периоду, парцијално су спровођене ревизије фондова националних установа, реконституција фонда Народне библиотеке Србије вршила се несистематично, а био је и проблематичан однос према њеном музејском примерку, за кога критеријуми такође нису јасно истакнути и решени. Не мање важно је и питање приступа различитим збиркама: Предраг Р. Миловановић, „Запажања у вези са српском ретроспективном библиографијом“, у *Српска библиографија данас : зборник радова* (Нови Сад, 2008), 132.

У овоме је основни акценат стављен на исправљање штете настале изостављањем корпуса црногорских издања и њеним препуштањем пројекту Црногорске библиографије²³. Јединице које су већ тада биле припремљене за штампу сада су унесене као допуна, при чему је упоредо прегледана и упоређена грађа штампане Црногорске библиографије, тако да је из ње, као секундарног извора, преузет мањи део јединица. Један од најважнијих извора те врсте представљала је и штампана хрватска ретроспективна библиографија, чијим је прегледањем олакшан рад на допунама, јер поновно систематско истраживање фондова хрватских националних библиотека није било могуће ни у овој прилици. Искориштене су у ову сврху и поједине регионалне библиографије настале ван граница Србије, попут *Осјечке библиографије*.

5. Завичајни фондови и библиографије

Пошто свака национална библиографија црпи своју грађу у великој мери из завичајних библиотечких збирки, а завичајне библиографије се природно уливају у националну, бивајући њен камен темељац,²⁴ учињен је знатан напор да се неке од њих детаљно испитају. Као пример се може навести *Суботичка библиографија*, сведок стваралаштва једне мултиетничке заједнице, чија је грађа знатно допринела целовитости српске националне библиографије, а која је неоправдано изостављена из ње, упркос неупитности територијалног принципа. Пошто број досад објављених завичајних библиографија није велик, Уређивачки одбор 21. тома изнео је став да је потребно ангажовати сараднике на терену, тј. стручњаке из регионалних центара, који би истражили локалне књижне збирке и упоредили их са објављеном библиографском грађом, како би се открили библиографски минуси.²⁵ Неки од њих имали су значајан допринос у изради 21. тома.²⁶

Правила библиографске обраде допуна

Одлуком Уређивачког одбора (2009), правила библиографског описа, кориштена у првих 20 томова, утемељена на интерном *Упутству за библиографску обраду књига Ретроспективне библиографије*²⁷ као и *Правилима за каталогизацију*²⁸ из 1957. године, примењивана су и приликом израде допуна, са образложењем да је „врховни принцип у библиотекарству доследност“.²⁹ Следствено томе, остала је на снази и латинична одредница и абецедни распоред грађе, латинични регистри, а нумерација је континуирано везана за претходне томове. Библиографски описи дати су писмом оригинала, а писмо библиографских напомена је ћирилично. Унеколико измењена библиографска пракса, као што је нарушавање принципа *de visu* ради укључивања јединица из електронских каталожких база и преузимања библиографских јединица из секундарних извора, довели су до мањих модификација у правилима њихове обраде. Да би се постигла уједначеност јединица обрађених *de visu* и јединица преузетих из електронских база или штампаних библиографија, мање промене су понекад вршене у самом опису, а подручје напомена је доживело највише промена у смислу њиховог уједначавања, редоследа и селекције података. Анотације су вршене само у слу-

²³ Душан Мартиновић, „Предговор“, у *Црногорска библиографија 1494-1994*, Том 1, књ. 1 (Цетиње, 1989), 29.

²⁴ Александра Вранеш, „Завичајна библиографија као темељ културне делатности библиотеке“, у *Библиотекарство на крају века*, Књ. 1 (Београд, 1996), 118-124; Радивој Стоканов, „Завичајна библиографија као основ националне библиографије“, у *Српска библиографија данас : зборник радова* (Нови Сад, 2008), 59-63.

²⁵ *Записник са седнице Уређивачког одбора за Српску библиографију : књиге 1868–1944, одржане 17. марта 2009. године у 11 часова у Народној библиотеци Србије* (архива НБС).

²⁶ Боривоје Чалић (Вуковар), Стеван Бугарски (Темишвар), Марија Орбовић (Чачак), Кармен Гњеч Мијовић (Зајечар), Жарко Војновић (Панчево).

²⁷ *Упутства за библиографску обраду књига Ретроспективне библиографије*. (Интерна публикација).

²⁸ *Правила за каталошку обраду* (Београд: Друштво библиотекара Србије, 1957).

²⁹ *Записник са седнице Уређивачког одбора за Српску библиографију : књиге 1868–1944, одржане 17. марта 2009. године у 11 часова у Народној библиотеци Србије* (архива НБС).

чајевима када је извор преузетих података могао бити наведен. У сфери библиографског описа направљен је мост између правила из 1957. и савременог ISBD стандарда.³⁰ Сигле су прилагођене преузетим јединицама, тако што су уведене сигле библиотека чији су електронски каталози прегледани, а за сигле јединица из библиографија узета је сигла националне библиотеке која је издавач дате библиографије, што не одговара у потпуности фактичком стању. Ова информација у овом случају сугерише да подаци у преузетој јединици нису настали *de visu*.

Највише модификација су, у односу на првих 20 томова, претрпели ауторски и предметни регистар, јер су за њихову израду кориштене нормативне базе личних имена и предметних одредница. Како се не би нарушио континуитет и целина ретроспективне библиографије, и како би се она ипак прилагодила савременим корисницима, а уз то и припремила грађа за кумулативне регистре, и овде је дошло до комбиновања старијих правила, којима су се служили приређивачи српске библиографије, са новим библиографским стандардима. Пошто је још 1999. главни редактор Миодраг Живанов, по завршетку редакције целокупне грађе,³¹ предложио израду кумулативних ауторских и предметних регистара, а поред тога и додавање регистара наслова, издавача, штампара, колекција, разрешених и неразрешених шифара, псеудонима и иницијала, као и хронолошког регистра, то се већ 2002. у Библиографском одељењу³² приступило изради кумулативног ауторског и предметног регистра у електронској форми³³. Ради уједначавања одредница консултована су савремена каталожка правила³⁴. Оваква пракса остала је на снази и при изради регистра 21. тома, са јасном идејом њиховог припајања кумулативном регистру.

*

Завршетак 21. тома Српске библиографије књига 1868-1944. представља важан догађај у оквиру израде националне ретроспективне библиографије, не само по својим резултатима, који се огледају у великом броју новозабележених публикација, него по интегралном приступу дефинисању националног културног хоризонта са аспекта историје српске књиге. Напуштајући рестриктивност политички заснованих критеријума у одређивању националног, овај допунски том означио је уједно и прекретницу даљег тока послова националне ретроспективне библиографије. Мерила која су на овај начин установљена примењују се и примењиваће се и на све остале подухвате ове врсте који ће даље уследити, пре свега на Српску библиографију књига 1801-1867. и Српску библиографију књига XVIII века. Треба се надати да ће на овим темељима и идејама устројена национална ретроспективна библиографија бити од велике користи пре свега широкој научној заједници, сваком домаћем и иностраном истраживачу, као и свима онима који желе да се упознају са интелектуалним и културним стваралаштвом српског народа и Србије.

Марија Богдановић

Жарко Војновић

³⁰ *SBD(M) : Međunarodni standardni bibliografski opis monografskih publikacija* (Београд: Народна библиотека Србије, 2004).

³¹ Радуловић, „Српска ретроспективна библиографија“, 100.

³² *Ibid*, 101.

³³ Електронска база кумулативних регистара доступна је на адреси: http://bibliografi.nb.rs/authors_2/.

³⁴ Марија Богдановић, „Редакција ауторског регистра Српске ретроспективне библиографије књига 1868-1944“, у *Српска национална библиографија : зборник радова* (Београд, 2014), 30.